

KAZDA

KURT KOTRSCHAL

A close-up photograph of a human hand gently holding a light brown dog's paw. The dog's paw has dark, almost black, pads. The background is a textured, light beige surface.

VLK PES ČLOVĚK

PŘÍBĚH TISÍCILETÉHO VZTAHU

KURT KOTRSCHAL

**VLK
PES
ČLOVĚK**

PŘÍBĚH TISÍCILETÉHO VZTAHU

KAZDA

Autoři fotografií v barevné příloze:

str. 1 Peter Kaut; str. 2, 3, 4–5 Daniel Zupanc; str. 6 nahoře: Walter Vorbeck, str. 6 dole: Peter Kaut; str. 7 nahoře: Kurt Kotrschal, str. 7 dole: Peter Kaut; str. 8–9 Peter Kaut; str. 10–11 Walter Vorbeck; str. 12–13 Peter Kaut; str. 14 nahoře: Peter Kaut, str. 14 dole: Kurt Kotrschal; str. 15 Peter Kaut; str. 16 Kurt Kotrschal; str. 17 Friederike Range; str. 18 Peter Kaut; str. 19 nahoře Daniel Zupanc, str. 19 dole Friederike Range; str. 20 nahoře.: Walter Vorbeck, str. 20 dole: Daniel Zupanc; str. 21 nahoře Daniel Zupanc, str. 21 dole Claudia Schanza; str. 22–23 Daniel Zupanc; str. 24 nahoře Daniel Zupanc, str. 24 dole Walter Vorbeck

Originální název: Wolf – Hund – Mensch: Die Geschichte einer Jahrtausendealten Beziehung

Copyright © 2012 by Christian Brandstätter Verlag, Wien

© Nakladatelství KAZDA, 2021

Vydalo Nakladatelství KAZDA, s.r.o., v roce 2021.

Nové sady 2, 602 00 Brno

www.knihykazda.cz

info@knihykazda.cz

tel.: +420 725 518 237

Elektronické vydání:

Vydalo Nakladatelství KAZDA, s.r.o. Všechna práva vyhrazena

Datum poslední aktualizace: říjen 2021

ISBN 978-80-7670-068-0

Vytvoření elektronické verze Miloslav Krátký, 2021

Papírové vydání:

Původní název *Wolf – Hund – Mensch: Die Geschichte einer Jahrtausendealten Beziehung* od Kurta Kotrschala

Copyright © 2012 by Christian Brandstätter Verlag, Wien

(Pro české vydání v roce 2021 aktualizováno autorem.)

1. vydání

Přeložila: Lenka Pučalíková

Jazyková redakce: Martin Sobkuljak

Odborná korektura: Ondřej Kott

Sazba a obálka: Kristýna Franková

Fotografie na obálce: Kardash (shutterstock.com)

Fotografie na zadní straně obálky: Jim Cumming (shutterstock.com)

Tisk a vazba: CPI Moravia Books s.r.o., Brněnská 1024, Pohořelice, Česká republika

ISBN: 978-80-7670-030-7

Naše knihy dodávají na trh Euromedia Group, Infinity Zoom,

Kosmas, Pavel Dobrovský – BETA a Pemic Books.

Knihy lze zakoupit v knihkupectvích nebo se slevou 20 % přímo u nakladatele na www.knihy kazda.cz.

Tato kniha je vytištěna na ekologickém recyklovaném papíře s certifikátem FSC.

*Mé ženě Rosemarie
a našim dětem Katharině a Alexanderovi,
kteří trpělivě snášeli, že se o můj čas a mou pozornost
museli až příliš dělit s mou vášní pro zoologii.*

Úvodem

Vlci a psi představují odjakživa naše bytostné *alter ego*, a to v překvapivé míře. Milujeme je i nenávidíme, vážíme si jich a pohrdáme jimi a jen málokdo se jimi necítí být osloven. Lidé žijí s vlky a jejich sociálně přijatelnou formou, tj. psy, již zhruba 35 000 let. Všechny kultury druhu *Homo sapiens* vznikaly ve společnosti vlků či psů. Psi nejen že působí ve službách člověka nejdelší dobu, ale jsou také jeho nejbližšími zvířecími přáteli. Podobají se nám povahou a mohou toho pro nás spoustu vykonat, nejen v roli policejních či záchranářských psů. Vyrůstají-li děti ve společnosti psů, podporuje to jejich tělesný, emocionální a duševní rozvoj i emoční inteligenci. S mnoha dalšími druhy zvířat, obzvláště však s vlky a psy, lidé sdílejí svůj sociální mozek a svou sociální inteligenci, fyziologii stresu i další principy sociální organizace. Není tedy divu, že mezi lidmi a jinými zvířaty mohou vznikat skutečné sociální vztahy. Součástí „filozofického systému“ lidského mozku a zároveň jedním z našich výlučných znaků je „biofilie“, tj. téměř „instinktivní“ zájem člověka o přírodu a živočichy. I lidská spiritualita vznikala v rámci tohoto těsného vztahu s přírodou. Ostatně místo člověka ve světě a společnosti – jeho *conditio humana* – nelze pochopit, aniž bychom zohlednili tento jeho specifický vztah k přírodě a zvířatům.

Vlci vyznačují něco zvláštního, co nás fascinuje. Již odedávna jsou bratry a sestrami člověka, a to nejen ve spirituálních představách našich předků z doby kamenné. Naopak se nám svým způsobem života podobají více než sami naši nejbližší příbuzní, totiž šimpanzi. Jak vlci, tak lidé se k sobě v rámci své smečky nebo kmene chovají velmi přátelsky a stejně tak velice ochotně spolupracují a své ostatní příbuzné, tedy zástupce podřádu psotvárných v případě vlků, respektive řádu primátů v případě lidí, v těchto schopnostech dalece předčí. Když jde ale o boj proti jedincům jiného druhu, jsme my lidé i vlci důslední a krutí. Vlci podobně jako původní lidé žijí ve válečných společnostech, jež jsou směrem dovnitř uspořádané na základě vzájemné spolupráce. Se sousedy žijeme v míru na přechodnou dobu, chováme se k nim přívětivě, navštěvujeme je, ale příležitostně s nimi bojujeme až na krev.

Navíc stojí vlci i lidé na vrcholu potravní pyramidy a díky své přizpůsobivosti, inteligenci a ochotě spolupracovat se jim podařilo osídlit bezmála všechny biotopy na severní polokouli. Ve většině případů se dokonce usadili v totožném prostředí. Kde se mezi sebou shodli, tam se ani jedni, ani druzí takřka nemuseli obávat jiných predátorů. Naopak tam, kde to skřípalo, byl člověk vlku nejhorším nepřítelem; a někdy to platilo i naopak. Člověk a vlk sice nejsou pokrevně spřízněni, o to více se však jeden druhému podobají svou povahou, jsou takříkajíc členy téže ekologické rodiny, téhož duchovního společenství. Členové rodiny si, jak známo, nejsou navzájem lhostejní. Většinou se milují, nebo nenávidí, něco od sebe navzájem očekávají nebo se k sobě staví určitým způsobem, přičemž podobná očekávání ani postoje obvykle nemívají vůči cizím jedincům.

A tak spolu vlk a člověk odedávna žijí v mnohdy ambivalentním těsném vztahu. Není tedy divu, že se z této ekologické blízkosti vyvinula již před velmi dlouhou dobou i blízkost sociální a že se k sobě oba druhy připojily. Zda se s tím vedle spirituálního vztahu lidí k vlkům zpočátku pojil i konkrétní užitek, nám není známo. Naopak jisté je, že z mnoha setkání lidí a vlků trvala některá dostatečně dlouho na to, aby se vlci geneticky proměnili v psy. A tak se vlk v podobě psa stal společníkem lidského kulturního vývoje, druhem na cestě, jenž člověka doprovázel po desítky tisíciletí, věrným strážcem, bojovníkem ve válce, přítelem na lovu, likvidátorem odpadků nebo prostě a jednoduše kamarádem.

Ve společnosti zvířat, obzvlášť však vlků a psů, se z nás stali moderní lidé. To je třeba mít na paměti, chceme-li porozumět sami sobě. Systém vlk–člověk–pes představuje jakýsi prastarý komplexní vztah, jenž je dynamicky utvářen a proměňován prostorem, časem a kulturami v koexistenci i nepřátelství, v lásce i nenávisti, blízkosti i odstupu. V jistém smyslu byl tento vztah vždy také osudově svázaným společenstvím.

O této knize

Vztah a postoj k vlku i psu odráží – v šerém dávnověku stejně jako dnes – stavy lidských společností. Jak vlci, tak psi jsou „společenská tvorové“ a slouží jako důležité projekční plochy pro představy lidí. Tato skutečnost je jednou z nejzajímavějších stránek našich čtyřnohých partnerů a také jedním

z hlavních důvodů, proč tuto knihu píšu. Mluvíme-li a píšeme-li o vlčích a psech, můžeme se pokusit zohledňovat výlučně tzv. „zaručená fakta“, tedy novější poznatky vědy, a můžeme tak vytvořit velmi neúplný obraz. Nebo se odvážíme navrhnout takové scénáře, jež se budou zakládat na kombinaci ověřených poznatků, zkušeností, historek a intuice rozvíjené desítky let – a ani tento způsob samozřejmě nemusí být správný. Nakonec je tato kniha jakýmsi pokusem posvítit si na vlky a psy a jejich vztah k lidem, respektive vztah lidí k nim. Opravdu „porozumět“ vlkům a našim vzájemným vztahům s vlky a psy a chtít je v úplnosti vysvětlit – to by bylo příliš troufalé.

Psát o vlčích bez toho, že bychom se zabývali také psy a lidmi, takřka nemá smysl. V úvodu knihy proto nastiňuji tento komplexní vztahový rámec. Následují kapitoly o biologické triádě vlk–člověk–pes, o chování a povaze vlků, včetně utváření kultur, a nakonec o vlastním historickém, spirituálním a materiálním vztahu člověka a vlka. Dále vysvětluji, jak došlo k založení Vědecko-výzkumného centra pro studium vlků v rakouském Ernstbrunnu (Wolf Science Center, www.wolfscience.at) a jak vypadá naše práce v něm. Psi jsou přitom v textu stále přítomní a závěrem jim věnuji samostatnou kapitolu, neboť – ať už je to s fascinací vlkem tak nebo tak – psi jsou dnes pro všední život člověka mnohem důležitější.

Tato kniha by nevznikla bez podpory mého okolí, bez mých pracovních skupin při Výzkumném pracovišti Konrada Lorenze v Grünau ani pracovní skupiny ve Vídni, jež se zaměřuje na vztah člověka a zvířete. Poděkovat bych chtěl především svým dvěma kolegyním, Friederike Rangeové a Zsófi Virányiové. Tato kniha sice není knihou o Vědecko-výzkumném centru pro studium vlků, ale bez něj a bez osobních a vědeckých zkušeností s vlky, psy i lidmi, jež jsem tam nasbíral, by tento text nikdy nemohl vzniknout. Centrum jsme vzhledem k náročnosti projektu mohli založit pouze ve třech, provozujeme ho společně a v nepřetržité diskusi s odborníky a vyžadujeme jak od sebe navzájem, tak od našich spolupracovníků i studentů patrně příliš mnoho. Práce s našimi vlky a psy představuje každodenní výzvu, velkou fyzickou i psychickou námahu, ale také spoustu krásných společných zážitků.

Můj život s vlkem: příběh jednoho soužití

Velký zájem o zvířata a přírodu byl u mě – patrně prototypu biologa utvářeného již velmi časně – přítomný od nejútlejšího věku, soustředil se ale nejprve na různé lezoucí potvůrky a ryby. Vypráví se, že jsem je od tří let živě sbíral a choval ve sklenicích a akváriích. Vyrůstal jsem bez psa a během studia biologie na salcburské univerzitě jsem četl knihy švédského etologa Erika Zimena a jeho známějšího rakouského kolegy a zakladatele moderní etologie Konrada Lorenze; od posledně jmenovaného například *Život se psem není pod psa*.

S mou ženou jsme jako mladá rodina „přišli“ zároveň k dítěti i ke psu. V květnu roku 1978 byl konec s důvěrným „my dva“ – najednou jsme byli čtyři. Ze štěněte vyrostl velký černý, přátelský kříženec Rolfi a z miminka báječná dcera. Možná si myslíte, že to je ale jiný příběh; a přece to není tak úplně pravda, neboť psi mohou k vývoji dětí zásadním způsobem přispět. Nějakou dobu také díky syntéze výsledků z oblasti psychologie, pedagogiky a neurobiologie víme, proč to tak je. Rolfi pocházel z jednoho statku u Oberndorfu, asi 20 km severně od Salcburku. K lidem byl neochvějně přátelský, k jedincům svého vlastního druhu se však choval opravdu nesnášenlivě. Pro mladého chovatele, jehož utvářel lorenzovský idealismus, zastupoval psí nešťastník vlka, respektive to, co student zdeformovaný četbou tehdejší odborné literatury za „vlčí“ považoval. Chudák pes se k tomu, jak si lze domyslet, vůbec nehodil. Výcvik psů jsem nejspíš zaměnil za nadměrnou kontrolu. Dětem – syn Alex se narodil dva roky po dceři Katharině – to přišlo vhod, výchovné principy a potřebu kontroly jsem totiž realizoval hlavně na svém psu. Nakonec jsme jistě byli dobrý tým, Rolfi a já, ale způsob, jakým jsem k němu tehdy přistupoval, bych už dnes u žádného psa uplatňovat nechtěl.

Do roku 1990 jsem se zabýval výzkumem ryb a poté ptáků. Když Rolfi v roce 1991 zemřel, celá rodina po něm truchlila, zejména dcera a syn, kteří s ním vyrostli. O několik let později jsme si domů přivedli Baska, eurasiera s černou srstí s pálením. Byl to úplný opak Rolfiho, byl světlavý, k příslušníkům svého druhu se choval suverénně, ovšem vůči lidem neměl absolutně žádný respekt, s oblibou po nich chňapal – a tento „koníček“ mu i přes veškerou snahu jej v tomto ohledu poučit vydržel až do konce života. Zvlášť muži s machistickými způsoby si před ním nemohli být jistí. Tolik

„vlčího“ chování mi ale taky nebylo po chuti, přičemž jsem tehdy ještě nevěděl, že toto přehnané sebevědomí vlastně pro vlky není vůbec typické...

Situace se zlepšila, když jsme si o dva roky později přibrali ještě mírnou a sociálně velmi kompetentní plavou fenku eurasiera, Brisku, a znovu, když jsme Baska v pátém roce jeho života nechali vykastrovat. Redukce jeho samčích pohlavních hormonů přinesla úlevu nám a očividně i jemu samotnému. Po jeho smrti jsme si domů vzali druhou fenku eurasiera, rezavě zbarvenou Bolitu, jež je od smrti Brisky jedinou fenou v naší domácnosti. Bolita mě doprovázela při umělém odchovu celkem čtyř vrhů vlků kanadských, znamenitě pomáhala při jejich socializaci a nabyla při tom takového sebevědomí, že k naší lítosti si samců eurasiera jako potenciálních sexuálních partnerů už skoro nevšimne. Se svými adoptivními dětmi, jimž je dnes o několik let víc, se ještě ráda potká, aby se připojila k jejich více či méně divokým hrám.

Již delší dobu jsem chtěl náš výzkum na téma sociální komplexity ptáků probíhající ve Výzkumném pracovišti Konrada Lorenze doplnit prací s vlky. Když jsem to oznámil na našich webových stránkách (www.klf.ac.at), ozvala se v roce 2004 Friederike Rangeová, badatelka v oblasti kognitivních věd; naše projektová žádost však nejprve neuspěla. Když se ale na podzim roku 2007 zdržovala ve Vídni i etoložka Zsófia Virányiová z budapešťské Univerzity Loránda Eötvöse, nastala konečně ta správná chvíle a my se ve třech chopili šance. Každý z nás chtěl s vlky pracovat z trochu jiných důvodů. A tak jsme se vrhli do dobrodružství – optimisté se, jak známo, vyznačují nedostatkem informací. Budování a rozvoj našeho centra, nejprve v hornorakouském Grünau, při Výzkumném pracovišti Konrada Lorenze, později v Zoologické zahradě Ernstbrunn, asi 40 km na sever od Vídně, od nás od té doby vyžaduje často více, než jsme vlastně schopní dát, co se týče pracovního nasazení, času i osobního materiálního přispění. Naše rozrůstající se skupina kooperativních vlků kanadských a psů odchovaných stejným způsobem, stejně jako jedinečné možnosti našeho prostředí a nastavení nám to však bohatě vynahradí. V roce 2018 jsme Vědecko-výzkumné centrum pro studium vlků přičlenili k Univerzitě veterinární medicíny ve Vídni. Friederike Rangeová jej od té doby v pozici univerzitní profesorky řídí, a osobní život i práce se tak opět zklidnily a uspořádaly.

Ideální možností, jak zvířata poznat od základů a jak se naučit jim intuitivně rozumět mimo stanovený vědecký rámec, je jejich odchov. I Konrad Lorenz

choval po celý svůj dlouhý život zas a znovu nejružnější zvířata, například známou husu velkou, již pojmenoval Martina. Umělý odchov, který se pojí se sociální a emocionální účastí, je ve skutečnosti mnohdy metodou, již volíme s cílem odchovat z divokých zvířat důvěryhodné partnery výzkumu. Platí to jak pro husy velké, jež jsem odchoval zjara roku 1991, tak pro krkavce, papoušky a samozřejmě také pro vlky. Ve spolupráci s mými kolegyněmi jsem mohl odchovat první vlky na jaře roku 2008, další tři odchovy následovaly do jara roku 2012. Nejde přitom pouze o naplňování fyzických potřeb zvířat, tedy krmení a čištění, nýbrž také o jejich sociální potřebu emocionální náklonnosti a empatie. U krkavců, hus a vlků to přirozeně probíhá trochu jinak. V roli „pěstouna“ jsem se toho o vlčích hodně naučil a vypěstoval si cit pro to, jak „fungují“. Také jsem se naučil je respektovat a vidět v nich skutečně rovnocenné partnery, a nikoli jednoduše „pokusná zvířata“. I vlci, již vyrůstali v těsné blízkosti člověka, mají totiž stále svou vlastní hlavu a slepá psí důvěra, touha se zalíbit či podřízený postoj psů vůči člověku jako jejich partneru v soužití a práci jsou jim cizí. Což je něco, čím se vlci podobají husám velkým a krkavcům – přičemž obě tyto skupiny mají v zobáčích mnohem méně zubů –, a zároveň něco, čím se naprosto odlišují od psů a jejich „koketérie“.

Samozřejmě jsem věděl, že mnoho lidí vlky mytizuje, zatímco jiní se jich stále ještě bojí, nebo je dokonce nenávidí. Ale vůbec jsem netušil, jakých rozměrů a jaké intenzity toto spektrum vztahů může nabývat. Zdá se, že vlk jako archetyp je ve většině lidí hluboce zakotven – napovídají tomu naše zážitky s návštěvníky centra v minulých letech, ale i to, jakým způsobem vlci působili na nás, kteří jsme vlastně měli být střízlivými vědci. A tak jsou naše procházky s vlkem (na nichž nás zájemci mohou několikrát v týdnu doprovázet) na měsíce dopředu rezervované a mnohý účastník, který se rukou dotkne vlka, si ji ještě dlouho poté nemyje. Čas od času nás někdo osočí, že naši vlci poslouchají na „sedni“ a „lehni“. A někdy nám lidé mají za zlé, že tyto inkarnace nedotčené přírody, divokosti a svobody s námi spolupracují jako psi. Udivuje mě, že když jde o vlka, zdá se, jako by nás opouštěl rozum; a je zřejmé, že tato zvířata v sobě dosud nosí silný ideologický náboj.

Vlčí vztahy

Noc s vlky

Obklopuje mě naprostá tma, černá jako vlk v pohádce o Červené karkulce. Dokonce tak černá, že čtyři rovněž černé jednoleté vlky okolo sebe mohu cítit pouze po hmatu. Vím, že ten velký samec, ležící tak blízko, že se mě dotýká, musí být Aragorn, neboť ostatní, tj. Kaspar, Shima a Tayanita, si ve spánku rádi udržují trochu odstup. Ani měsíc, ani hvězdy noc neprojasní, Ernstbrunn přikryl hustý závoj mraků.

Ne, nezbláznil jsem se a ani se nesnažím dělat ze sebe alfa samce naší smečky, jak se o to pokouší ten či onen podezřelý macho v lidské podobě s oblibou zdůrazňující svou převahu. V květnu roku 2009 jsme Vědecko-výzkumné centrum pro studium vlků kompletně přesunuli ze zoologické zahrady v Grünau v hornorakouském Almtalu do nového, prozatímního výběhu v Ernstbrunnu v dolnorakouské vinařské oblasti Weinviertel. Když říkám kompletně, myslím tím hlavně naše ručně odchované vlky kanadské (*Canis lupus occidentalis*). Vzhledem k tomu, že vlci jsou oproti běžné a rozšířené představě spíše opatrní a plaší a – jsou-li přemístěni do neznámého prostředí – mohou reagovat bázkivě až panicky, rozhodl jsem se, že s nimi strávím první tři noci v jejich novém výběhu.

Ve skutečnosti přijali nový výběh se zájmem a respektovali jeho hranice, očividně uklidnění přítomností důvěrně známého člověka, respektive – z hlediska sociální struktury – partnera v soužití i práci. Na slámě ve vlčím „útulku“ se mi tu a tam podařilo nakrátko usnout. Ale vlci nepatří k těm, kdo prospí celou noc, a tak náš společný brloh opakovaně opouštěli a jako nepokojní noční duchové pluli tmou. Nezneklidnilo mě ani to, že jsem už Aragorna za svými zády najednou nenahmatal. Neboť Aragorn se v tomto věku ještě choval poněkud „originálně“. Však on se vrátí, pomyslel jsem si v polospánku. A tak to také bylo. Dodnes nepřestávám žasnout, jak nehlučně se vlci dokážou pohybovat. Ačkoli jsem věděl, že probíhají těsně kolem mě,

neslyšel jsem je ani přicházet, ani odejít. Vidět jsem v absolutní temnotě oné vlahé oblačné noci beztak nic nemohl. A tak bylo příjemné, když jsem Aragornovu mohutnou hlavu najednou opět cítil na svém stehně; patrně se rozhodl využít mě jako polštářek. Už jako mládě se mě ve spánku rád dotýkal. Přesto mi pak ale bylo trochu divně, když jsem si všiml, že si s sebou přinesl „malé půlnoční občerstvení“, totiž páteř srnce, zkrmeného předchozí den, kterou, leže na mě, ohryzával, takže kosti s rachotem jen jen praskaly.

Když jde o jídlo, neznají vlci – stejně jako mnozí psi – přítele. A tak jsem nejprve ležel úplně bez hnutí, abych nevzbudil dojem, že s ním chci o jeho pochoutku soupeřit. To ostatně neděláme nikdy. Naše vlky po celou dobu jejich dospívání sotva kdy pokáráme, nikdy se nad ně nepovyšujeme a nikdy jim nic nebereme. A naši vlci to vědí. Pokud je to nutné, jako v případě štípnutého mobilního telefonu (Aragorn je mezi našimi vlky největší nadšenec do techniky), snažíme se směnit daný předmět za pěkný kousek žrádla, abychom jej dostali zpět pokud možno nepoškozený. Ovšem když se vlku nechce, tak se mu prostě a jednoduše nechce. Je třeba se vyhnout situacím, které by se mohly zvrhnout v konflikt – tolik praví teorie. Prakticky na mě spočíval vlk, jehož mohutná čelist právě drtila srnčí kosti. A tak jsem prostě dělal, jako bych si toho vůbec nevšiml. Poté co jsem chvilku nehnutě ležel, začalo to být nepohodlné, a tak jsem se otočil na stranu, zatímco Aragorn dál nerušeně zaměstnával svoje trháky. Nakonec jsem ho začal drbat na hlavě a také jsem vzal do ruky srnčí páteř, abych ji posunul, protože mi její pozice byla nepříjemná. A jak na to samec reagoval? Vůbec nijak, ani tichým zavrčením. Nenechal se vyrušit ani pak, když jsem prsty opatrně začal zkoumat, které z ohromných stoliček používal k tomu, aby páteř rozdrtil. Považoval jsem to za důkaz hluboké důvěry, která mezi námi dvěma panovala, a pravděpodobně to také důkaz byl. A tak jsem tenkrát za vlahého svítání ležel pod jabloní obklopen pokojně podřimujícími vlky.

Partner vlk?

Znamená to tedy, že vlci se přece jen rádi pomazlí? To by byl nejspíše chybný závěr. Do výběhu s dospělými vlky bychom v noci dnes už nevkočili; a už vůbec ne samotní. Ne snad proto, že by vlci byli „nebezpeční“ nebo že by čekali „na svou šanci“, jak by si mohl pomyslet leckterý člověk, který v nich

stále ještě vidí prohnané a lstivé protivníky. Naši dospělí vlci si ke svým lidským partnerům během let spolehlivé spolupráce vytvořili hluboký vztah důvěry. A platí to i naopak. Na tuto důvěru jsme v naší práci s vlky odkázání. Ale z hlediska sociální dynamiky smečky není vhodné, aby člověk, byť je zvířatům důvěrně známý, vstupoval do výběhu sám. Naše bezpečnostní standardy to nedovolují. My sami jsme jejich kooperačními partnery a nechceme se stát součástí sociální struktury smečky. Musíme totiž vzít v úvahu, co by se asi mohlo stát, kdyby se jeden z vlků pokusil udělat dojem na ostatní členy smečky tím, že by známého člověka testoval, tahal ho za nohavici u kalhot nebo by se ho neurvalým hryzáním do lýtek snažil přimět ke hře – a co teprve kdyby se k němu ostatní připojili a celá ta vlčí banda by na člověka vesele dotírala? Proto s sebou při vstupu do výběhu máme „v záloze“ další osobu se zkušenostmi s vlky a cílem při tom je, aby je něco takového vůbec nenapadlo.

Ve vědecko-výzkumné práci s vlky se snažíme pokud možno vyvarovat toho, abychom do vlčích partnerů promítali své vlastní představy a interpretace. Usilujeme o to, abychom s vlky jednali s respektem, a naším cílem je vypátrat, „jací doopravdy jsou“ (nakolik je to vůbec možné zjistit). Jinak bychom se přece nemohli nazývat vědci. Ve skutečnosti je objektivní pohled právě na vlka obtížnější, než je tomu v případě mnoha jiných druhů zvířat, jak nám napoví stručný exkurs do kulturních dějin lidstva. Vlkem, jakousi „paralelní bytostí“, byli lidé očividně fascinováni již odnepaměti. Podobný způsob života našich předků a vlků, již s nimi sdíleli jejich životní prostor, z nich v představách kultur lovců a sběračů doby kamenné učinil „bratry“. Lidé těchto kultur věřili v oduševnělost přírody a zvířata považovali za myslící a cítící tvory. A tak podobně jako u většiny raných domestikálních událostí, v nichž šlo o zdomácnění planě rostoucích rostlin a volně žijících zvířat, pravděpodobně nestál v popředí zájmu užitek, ale spíše spirituální představy. V mnoha těchto animistických kulturách byli vlci a krkavci pro šamany nejdůležitějšími prostředníky mezi vnímatelným světem a říší duchů, obydlenou dušemi zemřelých lidí i zvířat. V této funkci snad krkavci a vlci hráli hlavní role v rozvoji lidské religiozity.

Vlci v představách lidí

Avšak nikdy v dějinách lidstva obývajícího severní polokouli naší planety nebyli vlci jen uctíványi bytostmi kultu či domácími mazlíčky. Lidé si vlků sice vážili, ale někdy se jich také báli. Vztah mezi vlkem a člověkem tak ve většině kultur nabýval komplexní a ambivalentní podoby. Již velmi časně začali vlci v roli ekologických konkurentů nebo prostě jako inteligentní a tajuplné paralelní bytosti ovlivňovat myšlenkový svět a mýty lidí, již je pozorovali. Původní lidé mladší doby kamenné věřili, že příroda je oduševnělá. Jistě tedy vnímali, že se v jejich blízkosti pohybuje nějaký čtyřnožec, který podobně jako oni společně loví, láskyplně pečuje o svou rodinu, protivníky však rozhodně potírá a stejně zvědavě sleduje, co lidé dělají; a platilo to i obráceně. Nepřekvapí proto, že v této povahové příbuznosti byla spatřována i spřízněnost duší. Téma „vlkodlaka“, tj. proměna člověka ve vlka, je ve skutečnosti jedním z nejstarších mýtů lidstva a setkáváme se s ním snad u všech indoevropských národů.

Vlci tak od mladší doby kamenné až do dnešních dnů slouží lidem jako projekční plocha pro jejich představy: „bratr vlk“ u indiánů amerického Severozápadu; vlčice-pramáti v legendách o založení Říma či zrození tureckého národa; takřka nezkrotný a krajně nebezpečný vlk Fenrir, zuřivá a krvelačná bestie v germánské Eddě; pozdně středověký obraz vlka ztělesňujícího zlo a znovuzrození d'ábla; vlk jako symbol ušlechtilých válečnických ctností, zejména udatnosti, u Mongolů a rovněž v německém národním romantismu a nacionálním socialismu; a konečně vlk ztělesňující divokou a nezkrotnou přírodu, jak existuje již jen v touze přírodě vzdálených postmoderních obyvatel měst. Všechno to jsou role, které lidé různých kultur a dob vlkům připisovali a stále připisují. S *biologií* vlků souvisejí jen okrajově, o to více však vypovídají o měnících se představách lidí o vlčím světě. Vztah k vlku tak odkrývá dominantní ideologie a postoje konkrétní společnosti.

Jen zdánlivě humánnější než příběh o Fenrirovi je legenda o založení Říma, v níž vlčice-chůva krmí Romula a Rema. I v tomto případě je původ společnosti válečníků odvozován od tvora, jenž byl považován za dominantního macha, i když v jeho pečující roli (kterou s oblibou zdůrazňovali zejména indiánské kmeny). Zrovna vlčice, tedy zvíře, které může být pro děti nebezpečné, což Etruskové i Římané zajisté věděli, mělo krmit bájně zakladatele Říma. Lépe se ambivalentní vztah člověka k jeho *alter egu* vlku snad nedá vyjádřit. Dokonce i kdyby nějaká vlčice lidské mládě

přijala, nebylo by z biologického hlediska vůbec možné, aby v její péči vyrostlo.

Způsob, jakým lidé přistupují k vlkům, nadále odráží charakter konkrétní společnosti; například ve smyslu Milana Kundery, jenž ve svém klasickém románu *Nesnesitelná lehkost bytí* popisuje, jak se v Praze obsazené sovětskými vojsky pořádaly zátahy namířené proti psům a holubům v ulicích města, poté co přímluvci tzv. pražského jara byli odstraněni z veřejných úřadů, na něž režim dosadil své věrné. Kundera se zjevně domníval, že napětí ve společnosti se ventiluje v pronásledování zvířat – skvělá myšlenka, již nelze odmítat.

Již desítky let můžeme pozorovat návrat vlků do mnoha oblastí střední Evropy, v nichž se dlouhou dobu nevyskytovali. V Německu se o těchto „přivandrovalcích“ vede veřejná diskuse, jejímž výsledkem jsou pragmatická politická řešení. Proto se v širokém pásu od saské Lužice po Hamburk pohybuje už více než 100 smeček, přičemž jejich počet roste. Do Česka připutovali podél hranic vlci ze Slovenska, Polska a Německa a dnes se na jeho území zdržuje asi 16 smeček; tendence stoupající. Jedna z nich žije v oblasti ležící asi 100 km na sever od Prahy. I do Rakouska se vlci již roky stěhují: V případě naší překrásné země se však zdá, že tu máme jakýsi bermudský trojúhelník, v němž se ztrácejí velcí predátoři. Pouze v Rakousku se v průběhu několika let „vypařilo“ beze stopy asi 30 medvědů hnědých (ach ano, tak úplně to nesouhlasí, jeden vycpaný exemplář zabavila ve sklepech jednoho zesnulého myslivce kriminální policie). Přicházející vlci založili v roce 2017 stabilní smečku ve vojenském výcvikovém prostoru Allentsteig, která tu pod ochranou armády žije i dnes. Další smečky se povětšinou utvořily v příhraničních oblastech sousedících s Českem, ale všechny opět zmizely, jistě ne „dobrovolně“. Někteří jedinci skončí pod koly automobilů nebo jsou odstřeleni, údajně proto, že si je střelec spletl s pylačíci vlčáky. Většina vlků se však vytratí beze stopy. Možná putují dál, a možná také ne. Vlci jsou ze zákona celoročně chráněni. Ovšem dodržování zákonů bylo v Rakousku, jak známo, vždy záležitostí vlastního uvážení. V tomto bodě je vidět rozdíl oproti situaci v Německu, kde se po kontroverzních debatách a cestou demokratického řešení konfliktů podařilo najít určitý *modus vivendi*. Pro Rakousko to zatím neplatí. Rovněž v Česku se vedou ostré spory, ale

i mezi tamními chovateli dobytka je ochota zvyknout si na nového „sousedu“ větší, než je tomu u jejich rakouských kolegů.

Lidé, vlci a krkavci aneb ekologická triáda

Vlci pro nás lidi znamenají víc než jen jeden z mnoha živočišných druhů. Jsou partnery i protivníky lidí od dávných dob a jsou také druhem, z něhož se vyvinuli naši dnešní psi. V neposlední řadě slouží vlci jako projekční plocha jak pro naše romantické představy o přírodě, tak i prapůvodní obavy a strachy. Vlci byli a jsou uctíváni i nemilosrdně pronásledováni; v minulosti byli týráni, věšeni a páleni. Ještě dnes má jeden vysoce postavený německo-anglický šlechtický rod ve svém znaku takřkajíc jako „logo“ umístěnou „vlčí udici“. Vlčí udice (nebo také hříč či vlčí železo) je nástroj, který se dříve používal k lovu vlků. Skládá se z kotvy a dvojháku ve tvaru písmene Z, které jsou spojeny řetězem. Pomocí kotvy se „udice“ zavěsila do vidlice větví a hák na řetězu se zabodl do kusu masa, jež sloužilo jako návnada a vlk ho dokázal bez potíží spolknout.

Vlci sice nejsou největšími predátory na severní polokouli, ale díky své orientaci na týmovou spolupráci jsou pravděpodobně nejefektivnějšími lovci. Navíc jsou z hlediska ekologických nároků nanejvýš flexibilní. Obsadili neuvěřitelně rozmanité biotopy, od jihovýchodoasijských polopouští přes severovýchodní Afriku až po regiony sahající hluboko do arktické polární oblasti. Jednotlivě nebo v páru se živí drobnými savci, odpadky na skládkách, třeba v Itálii či Rumunsku, nebo tvoří komplexní smečky až o 40 členech a společně loví velká zvířata. Stejně jako medvědi přijímají vlci značné množství rostlinné potravy, ať už přímo, na podzim například sladké ovoce, mají-li k němu přístup, nebo ve formě obsahu střev velkých býložravců, které sami ulovili. Vlci stejně jako lidé totiž sami neumějí vytvářet esenciální mastné kyseliny. Ostatně lidé obecně nefigurují jako složka potravy vlků, ale tvrdit, že vlci ještě nikdy na člověka nezaútočili, by byla lež. Zvláště samice se na to v daleké minulosti příležitostně specializovaly.

Vlci intenzivně interagují s jinými druhy. S krkavci a lidmi sdílejí vlci nejen životní prostor a sociální inteligenci; všechny tři druhy od raných dob ledových utvářejí na severní polokouli společenství, jež se dělí o úkoly při lovu i o potravu. Taková společenství tedy trvají již mnoho desítek tisíc let,

podle všeho však mnohem déle, neboť neexistuje důvod se domnívat, že by tento ekologický vztah s krkavci a vlky navázal pouze moderní člověk *Homo sapiens*, který se dle nejnovějších poznatků rozšířil z Afriky před více než 200 000 lety. Naši bezprostřední předchůdci se v tomto ohledu pravděpodobně nelišili od svého sesterského druhu *Homo erectus*, jenž z Afriky odešel již o mnoho statisíců let dříve¹ než oni samotní. Na severovýchodě Německa se například našly známky osídlení a špičkově konstruované oštěpy druhu *Homo erectus* staré 300 000 let. Tyto preglaciální lovce stejně jako jejich potomky v době ledové, neandrtálce, tedy s vlky poměrně jistě pojily určité vztahy. Jak intenzivní byly a zda překračovaly rámec vztahu mezi predátorem a kořistí, nevíme. S rozvojem spirituality – alespoň u druhu *Homo sapiens* – nabyly později na významu příroda a konkrétní rostliny a zvířata, mezi nimi také – a především – vlk.

Lidem, vlkům a krkavcům je mimo jiné společné jejich široké potravní spektrum, jež sahá od téměř čistě rostlinné až po výlučně živočišnou potravu. Tato shoda v ekologii a sociální orientaci trvající již velmi dlouhou dobu snad nakonec rozhodla o tom, že se k sobě lidé a vlci v průběhu posledních desítek tisíciletí opakovaně přibližovali a že jedno z těchto setkání, jež spadá do poslední doby meziledové před zhruba 40 000 lety, způsobilo, že člověk a vlk v podobě psa spolu navěky srostli. Je příznačné, že k tomu došlo ve stejné době, kdy probíhala jedna z nejzásadnějších socioekologických proměn lidstva – kočovní lovci a sběrači tehdy začali žít usedlým způsobem života. Domestikací vlka, jeho proměnou ve psa, převzali lidé i symbolicky kontrolu nad svým věčným *alter egem* – vlkem.

Predátor se smyslem pro rodinu

Jak vlci, tak lidé se v rámci svých klanů chovají podstatně vlídněji a kooperativněji než jejich nejbližší příbuzní, jako jsou šakal či kojot v případě vlka, resp. šimpanz v případě člověka. Jak pro vlky, tak pro lidi je charakteristické kooperativní chování. V rámci smečky či kmene spolupracují často velmi komplexním způsobem, například společně loví velkou zvěř, pečují o potomky, brání hranice svého teritoria, někdy až do krve, a také společně potlačují případné konkurenty. Díky své sociální orientaci a s ní

související spolupráci uvnitř skupiny mají zjevnou převahu nad jinými, soliterně žijícími druhy. Podobně je na tom ostatně pestřenec skvělý, žijící na druhé straně světa, jemuž se přezdívá „princezna z Burundi“. Tento zástupce cichlid patrně zásluhou rozvinutého systému vzájemné pomoci a spolupráce v rámci rodiny obývá takřka celé skalnaté pobřeží afrického jezera Tanganika, zatímco blízké příbuzné, méně sociální druhy se často omezují na oblasti nevelkého rozsahu. Týmový duch je základem úspěchu a platí to i pro evoluci. Člověk je toho zářným příkladem.

Skupina při sledování společných cílů funguje celistvě, jako určitý druh „superorganismu“, jenž se však na rozdíl od sociálních druhů hmyzu nezakládá takřka výlučně na instinktu, nýbrž na vzájemně sladěných duševních schopnostech a výkonech jednotlivce. To nutně neznamená, že by uvnitř skupiny panovala harmonie, neboť i ve vysoce kooperativních lidských společenstvích i ve vlčích smečkách mají různí jedinci své vlastní zájmy, například co se týče rozmnožování. Proto se v takových skupinách vždy vytvářejí hierarchie, které se spíše než od síly svalů odvíjejí od motivace, osobnosti a sociální kompetence, stejně jako od schopnosti uzavřít spojení s ostatními členy skupiny. Výše postavení jedinci obvykle požívají výhody přístupu ke zdrojům, zatímco ti níže postavení slouží systému jako pomocníci, a to buď z důvodu, že z toho mají sami užitek, nebo proto, že k tomu byli despoticky přinuceni.

Moderní etologie a kognitivní biologie ukazují, že komplexní sociální organizaci umožňují nejen intelektové výkony, nýbrž že je mnohem spíše možné nahlížet na komplexní sociální život jako na jeden z nejdůležitějších faktorů ovlivňujících rozvoj z větší části paralelních intelektových schopností u lidí, vlků i krkavců. Hypotéza „sociálního mozku“, jejímž autorem je Robin Dunbar aj., se dnes považuje za nejpravděpodobnější vysvětlení vývoje velkých výkonných mozků u mnoha savců. Tato hypotéza říká, že duševní nároky, které s sebou nese soužití s mnoha dalšími jedinci v nejrůznějších vztazích, vyvíjí silný selekční tlak na mozek a nutí jej růst a zvyšovat sociální inteligenci. Daná skutečnost mimochodem stojí i za tím, že si zástupci těchto druhů, tj. člověk, vlk a krkavec, navzájem rozumí a že spolu – pokud je to nutné – dokonce spolupracují. A konečně i sám proces, v jehož průběhu se z vlka stal pes, v zásadě spočívá v tom, že se postupně tříbily kooperativní schopnosti vlků v interakci s člověkem. Naše vědomosti o tom, jak přesně se tento proces odvíjel, jsou ale zatím omezené. K tomu, abychom zásadně

rozšířili své znalosti o povaze vlků a o průběhu jejich domestikace, bude zapotřebí ještě mnoha dalších let práce v našem vědecko-výzkumném centru.

Vlci z pohledu biologie a důsledky pro soužití s lidmi a psy

Jsme savci, patříme mezi obratlovce

Jednou ze základních myšlenek této knihy vlastně je, že „vlk“, „pes“ a „člověk“ vůbec neexistují, nýbrž že existuje jen mnoho různých lidí, psů a vlků. „Druhově specifické chování“ stálo v centru pozornosti biologů do poloviny minulého století. Poté vědci uznali, že jednotkou výběru je jedinec. Etologové se proto dodnes zajímají stále více o to, co dělají jedinci, a podařilo se jim nalézt značné množství taktik a reakcí na měnící se prostředí. Označení kategorie, tedy „člověk“, „vlk“ nebo „pes“, je ovšem oprávněné v případě, že se jedná o určující znak nějakého druhu, například chrup. Z tohoto důvodu není používání jednotného a množného čísla v této knize náhodné.

Pes a vlk by ostatně navzdory odlišným názorům měli být stále ještě považováni za jeden jediný biologický druh, mohou se koneckonců křížit a produkovat životaschopné a plodné potomky. Z hlediska zoologického se vlci řadí mezi obratlovce, neboť stejně tak jako u ryb, obojživelníků, plazů, ptáků a jiných savců je i u vlků hlavní osou a oporou těla jejich páteř. Vlci se podobají velkým domácím psům, většinou mají delší trup a vyšší, úzký hrudní koš. Jejich hlava je poměrně mohutná a široká, čelisti jsou silné, s mnohem většími zuby, než mají psi. Oči jsou posazené šikmo, uši krátké. Huňatý ocas měří zhruba třetinu délky těla.

V mírných pásmech Eurasie převažují šedí vlci, severoamerický kontinent obývají vlci s bílou, krémově zbarvenou, tmavou, nažloutlou, rezavě hnědou, šedou či černou srstí. Že se i přesto všichni označují za vlky „šedé“, může být matoucí, je to ale zvyk. V severních populacích je vyšší podíl černých a bílých zvířat a ta jsou také větší než exempláře žijící na jihu. Pravděpodobně je to podmíněno nabídkou potravy, neboť mohutní vlci potřebují velkou kořist, zatímco malí pouštní vlci si zpravidla vystačí s drobnými savci. Velcí vlci mají také v poměru k tělesné hmotnosti menší povrch těla, takže lépe

snášejí chlad.² Největší jedince nalezneme v severních lesnatých oblastech Lotyšska, Běloruska, Aljašky a Kanady. Od hlavy po konec trupu měří až 160 cm, výška v kohoutku je asi 80 cm a vážít mohou až 80 kg. Naopak nejmenší vlci o délce těla zhruba 80 cm žijí v oblasti Blízkého východu a na Arabském poloostrově a jejich tělesná váha se pohybuje mezi 15 až 20 kg. Jen o něco málo větší jsou vlci žijící v Itálii. Samice přitom bývají asi o 10 % menší a o 20 % lehčí než samci. Hmotnost u samců středoevropských vlků se pohybuje od 35 do 70 kg, u samic je to sotva 50 kg. Vlci kanadští pak mohou být v průměru asi o 10 kg těžší, ovšem barva srsti i velikost těla výrazně varíují, a to i v rámci smečky.

Odlišný způsob života zřejmě ovlivňuje i sociální toleranci či sklon k agresivitě u těchto rozdílných vlčích populací. Zrovna velcí vlci kanadští a arktičtí jsou považováni za poddruhy, které se v rámci smečky chovají mírumilovně a vykazují velkou míru sociální tolerance. Je to vlastně pochopitelné, uvědomíme-li si, že už jen vzhledem k velikosti kořisti jsou nuceni vytvářet smečky o více jedincích, což malý pouštní vlk kvůli nízké hustotě kořisti nemůže a vzhledem k jejím nepatrným rozměrům ani nemusí. O jižních vlčích menšího vzrůstu se mezi chovateli v zoologických zahradách traduje, že jsou méně odolní vůči stresu, zatímco severoameričtí vlci jsou považováni za klidnější. A to je také důvod, proč jsme se v našem výzkumném centru rozhodli pro vlky kanadské, a nikoliv pro o něco menší evropské vlky. Tato souvislost mezi velikostí těla a sociální tolerancí se ovšem zakládá pouze na zkušenosti nebo ji známe z doslechu. Spolehlivé údaje o povahových rozdílech vlků žijících v odlišných ekosystémech nebo vlků různého původu k dispozici nemáme.

Lidé a vlci mají jako savci na rozdíl od jiných tříd obratlovců nepohyblivou lebku, jež se skládá z kostěných destiček a „příslušenství“ v podobě „heterodontního chrupu“. Ten tvoří různé typy zubů s odlišnými funkcemi³. Na špičce tlamy se nacházejí „incivisi“, tj. řezáky určené k ukousnutí či odtrhnutí potravy, v koutku tlamy je umístěn tzv. „caninus“ (!), špičák savců, jehož latinský název je odvozen zrovna od psa, resp. od pojmenování podřádu psotvárných (*Caniformia*). Tento „psí zub“ slouží k trhání kořisti, obraně proti potravním konkurentům nebo k srdnatému chňapání po nevítaných příslušnících stejného druhu. Při konzumaci potravy spíše překáží. Proti čelistnímu kloubu se pak nalézají několik přechodných zubů, tzv. „premolárů“,

tedy zubů třenových, které v sobě spojují jak vlastnosti špičáků, tak stoliček a u nichž se v průběhu evoluce zřejmě úplně nepodařilo určit, k čemu by měly sloužit. U čistokrevných psů vzniklých příbuzenskou plemenitbou se tento typ zubů poměrně často vůbec nevytvoří. A konečně v blízkosti čelistního kloubu, v místě, kde při žvýkání a kousání působí největší páčivé síly, najdeme zadní stoličky nazývané „moláry“. U vlků je to samozřejmě poněkud zavádějící označení, neboť k „rozmělnování“⁴ se tyto zuby vůbec nehodí. Spíše fungují jako mohutná páka, která jim umožňuje rozdrtit i ty nejtvrdší morkové kosti. Když vlk hryže stehenní kosti dospělého skotu a při tom to praská a chroupe, může se klidně stát, že vám z toho bude běhat mráz po zádech.

Aby se tato ohromná síla mohla uplatnit v poměrně malé lebce (jinak by člověk musel být krokodýl!), je třeba, aby horní část lebky savce byla tuhá a nepohyblivá. Vlk s „kinetickou“ lebkou ryby či hada, u níž by různé části zůstaly vůči sobě pohyblivé, by byl ještě tak schopný jelena skolit, ale už by se mu nepodařilo kořist následně zpracovat. Důležitým krokem na cestě k tomuto mimořádně stabilnímu aparátu savců určenému ke zpracování potravy, jež v podstatě máme s vlky společný, byla ostatně transformace čelistního kloubu. Méně stabilní primární čelistní kloub plazů složený z chrupavek byl v průběhu doby, kdy se z plazů vyvíjeli savci, před asi 250 miliony let nahrazen velmi tvrdými kostěnými destičkami. Pouze savci disponují tímto vysoce odolným sekundárním čelistním kloubem.

V procesu evoluce se však jen máloco „ztratí“. Části kloubů primární dolní i horní čelisti byly jen „přesunuty“ do jiného oddělení. Změnily svou funkci a staly se z nich dvě z našich tří sluchových kůstek: „kladívko“ a „kovadlinka“ ve středním uchu. Dnes se starají o to, aby se zvuk přenášený vzduchem dobře dostal z bubínku a širokým frekvenčním pásmem až k vnitřnímu uchu. Primární čelistní kloub, jehož úkolem bylo hrubé zpracování potravy, tedy „povýšil do středního managementu“ v rámci funkčního ústrojí lebky, díky němuž dnes můžeme poslouchat Mozarta nebo vyjící vlky. Další z našich tří sluchových kůstek, „columella“ (to znamená „sloupek“ – z něho se u savců vyvinul „třmínek“), vznikla již mnohem dříve z části žaberního oblouku ryb, který ztratil svou původní funkci. Tato kůstka se objevuje již u našich předků z řad obojživelníků a plazů a také u ptáků, úzce příbuzných s dinosaury. Pouze my savci disponujeme třemi sluchovými kůstkami.

Zoologicky se naše třída označuje v češtině jako „savci“; podobně je tomu také v němčině („Säuge“-tiere, tedy „živočichové, kteří sají“). V latině se